ատասխաններ և յետոյ կամ ինքը անձնականապէս կարգադրում է, կամ խնդրողին իր կանցելեարիան է ուղարկում, որտեղ գործը առանց յապաղման կատարվում է։ Շատ անգամ կոմսին մի անգամից 50 մարդ է սպասում, այնուամենայնիւ է, որ ամենքին նա շատ ժամանակ չէ կարող նուիրել, որովհետև նրա ընդունելութիւնը մի ժամից աւելի չէ տևում։ Մեծ մասամբ խնդրողները կանայք են լինում, խմ կարծիքով, կալանաւորվածների կամ արտաքսվածների կանայք։ Սև հագուստը, ողորմելի դէմքը, երեսի տխուր արտայայտութիւնը բառերից աւելի որոշ են ազդում և կոմս Լօրիս-Մէլիքօվ կարեկցութեան չափ աշխատում է յարգել նրանց ցանկութիւնը։ Կոմս Լօրիս-Մէլիքօվ անբաւական է կանայական կալանաւորութիւններից, որով մեկնվում է այն հանգամանքը, որ նրա տունը խնդրատու կանանցով լիքն է լինում։ Ամենքին յայտնի է, թէ նա ինչպէս փարվեցաւ կալանաւորված ուսանողների հետ։ Մի արժանահաւատ անձից լսեցի հետևեալը. կոմսի մօտ բերեցին մի յեղափոխական ուսանող։ Նա ծաղրելով ասաց. «Ուրեմն դո՞ւ ես համայն աշխարհի յեղափոխողը։ Եւ դու ես կամենում պետութիւնը կառավարել։ Առաջ ասա ինձ, ինչ ես սովորել։» Ուսանողը պատասխան է տալիս։ «Եւ դու, որ այդքան քիչ ես սովորել և փորձվել, երևակայում ես, որ մարդիկ կը հետևեն քո յիմար գաղափարներին։ Դեռ դու ինքդ ոչինչ չես սովորել։ Առաջ գնա մի օրինաւոր բան սովորիր, յետոյ կարող ես պետութեանը օգուտ բերել։ Եթէ դու կը սկսես պրել և սպանել, քեզ հետ կը փարվեն ինչպէս չարագործի, մարդասպանի հետ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու քո խելագար գաղափարների վրա։ Եթէ կամենում ես, որ քեզ հետ փարվեն այնպէս, ինչպէս օրինաւոր մարդու հետ են փարվում, ուրեմն ինքդ օրինաւոր փարվիր։ Ես քեզ արձակում եմ, միայն այն պայմանով, որ դու ինձ պատուաւոր խօսք կը տաս այլ ևս չանել այն, ինչի համար որ կալանաւորվել ես։» Պատուաւոր խօսքը արվում է, թէ բառացի և թէ գրաւոր, յետոյ կամքը շարունակում է. «Ի՞նչ ես մտադիր անել։» Պատասխան. «Ես ապրելու միջոցներ չունեմ։»—«Ես քեզ միջոց կը տամ։ Ի՞նչ ես կամենում լինել։»—Ուսուցիչ։ «Ոչ, այդ չի լինի, քո գաղափարների տէր մարդուն ժողովրդի կրթող չէ կարելի դարձնել։ Բայց դու կարող ես կարդալ և գրել, ես քեզ պաշտօն կը տամ որ և է նահանգական վարչութեան մէջ, դու աքսորական չես լինի, այլ կաշխատես քո օրական հացը և պետութեանը օգուտ կը բերես։» Կոմս Լօրիս-Մէլիքօվի ուսանողների հետ ներողամտաբար վարվելու ապացոյց կարող է լինել և այն, որ նրա միջնորդութեամբ Խարկօվի մէջ աքսորմանը դատապարտված ուսանողներ Կայսրից ներումն ստացան։ Այդպիսի վարմունքը առանց հետևանքների չէ մնում և նոյնպէս մեծ ծառայութիւն է համարվում։»

Յետոյ, նկարագրելով կոմս Լօրիս-Մէլիքօվի ընտանեկան կեանքը, նոյն թղթակիցը գովում է նրա պարզութիւնը և վերջը ասում է, որ ժողովուրդը կոմսին խելացի և գործունեայ մարդ է համարում և Թագաւորից բռնած մինչև վերջին գիւղացին բոլորը նրան կատարեալ հաւատ են ընծայում։

ՆԱՄԱԿ ՍՂՆԱԽԻՑ

Մարտի 27-ին

Տէր խմբագիր, ահա այս մի անկենդան մարմին դարձած ազգի ամենափոքր մասի համար, որ հարկադրած է բոլոր իր զգացողութիւնքը կուլ տալ իր տգեխորով արտասուքների հետ միասին և որ դառն հանգամանքների պատճառաւ, Վասպուրականի արգաւանդ դաշտերից, հացի փոխանակ տխուր գերեզմաններ կը յուսայ, ժողովեցի մի չնչին լումայ, այն է՝ 133 ր. 65 կ., որից 117-ը ուղարկեցի ձեզ ամսոյս 14-ից, և մնացած 14 ր. ուղարկում եմ հիմայ, որից 1 ր. 5 կ. հանելով փոստի ծախս և 1 ր. 60 կ. էլ որ այստեղ ինձ այս գործի մէջ օգնողների համաձայնութեամբ յանձնել եմ մի չքաւոր ընտանիքի, ընդամենն 131 ր.։

Ահա և նուիրատուաց անունները. Ծղալոր Շավերդեան 3 ր., Արտէմ Շալէրդեան 1 ր., Յովհաննէս Գօզալեան 5 ր., Նիկող. Սէրէբրակեան 3 ր., Յովսէփ Ամիրխանեան 5 ր., Դաւիթ Ջիլավեան 1 ր., Միքայէլ Պատուեան 1 ր., Գարասիմ Մէլիք-Նուբարեան 3 ր., Աղէքս. Ղորղանեան 1 ր., Դարչի Օնանեան 1 ր., յանուն հանգուցեալ Աւետիքի Մէլիք-Նուբարեան, նորա եղբայր Եազրից 5 ր., Զաքար Հէքիմեան 1 ր., Աղէք. Սահամեան 1 ր., Թադէոս Գիւրեան 1 ր., Միք. Խաչումեան 1 ր., Միրզայ Սահակեան 1 ր., Ստեփ. Պետրոսեան 1 ր., Ծղալօբ Մղիվանեան 1 ր., Միք. Խիթարեան 1 ր., Սիմէօն Աղաբեան 1 ր., Արտէմ Յարութիւնեան 1 ր., Միքայէլ Ջիլավեան 2 ր., Թովմաս Ամիրջանեան 1 ր., Նիկող. Յովսէփեան 1 ր., Սիմ. Ղօրղանեան 1 ր., Հաջի Կարապետ Շահնազարեան 5 ր., Միք. Արսէլեան 1 ր., Եազոր Արսէլեան 1 ր., Նիկող. Յովակիմեան 1 ր., Յովհան Շահլամեան 1 ր., Անյայտ ումն 1 ր., Մակա Միրզայեան 1 ր., Սոփիայ Ամիրխանեան 1 ր., Նունէ Ղուլիջանեան 4 ր., Կէկէ Խերողինեան 1 ր., Մակայ Ղարաբէգեան 1 ր., Մէլիք Միրզայեան 3 ր., Սիմ. և Յովս. Ղաջարղուղեան 40 կ., Սարգ. Ա. Ք. Տէր-Ստեփանեան 1 ր., Եղիշէ Ք. Տէր-Աստուածատրեան 1 ր., Արշակ երեց Տէր-Ստեփանեան 3 ր., Գրիգոր Խիթարեան 1 ր., Եկատերինէ Արղութեան 1 ր., Եկատերինէ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Բարբարէ Տէր-Ստեփանեան 1 ր., Սոփիայ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Օվաննայ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Եւայ Տէր-Ստեփանեան 50 կ., Օվսաննայ Արէշեան 1 ր., Կէկէ Գօձեան 1 ր., Նաթէլ Գօձեան 1 ր., Մագդանէլ Լիսինեան 1 ր., Սալոմէ Ամիրխանեան 1 ր., Թալիկօ Օթարեան 1 ր., Կէկէ Սուլխանօվա 1 ր., Եկատերինէ Ղուլիջանեան 1 ր., Աննայ Ղասումեան 1 ր., Բարբարէ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Սօնա Ալխանեան 2 ր., Քէթեան Նուբարեան 1 ր., Նատալիայ Նուբարեան 2 ր., Սոփիայ Մատինեան 40 կ., Եւայ և Մարիամ Յարութիւնեան 2 ր., Եղիսաբէթ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Իշխանուհի Իվլիտա Վաչնաձէա 1 ր., Եկատերինա Ջուզէլօվա 1 ր., Նինա Նացվալօվա 1 ր., Մաշա Խէլաձէվա 20 կ., Մարմար Ղաջարղուղեան 10 կ., Մակայ Գօձեան 20 կ., Քալի Պատեան 1 ր., Եկատերինէ Պատեան 20 կ., Քալի Սարգսեան 1 ր., Օլինկայ Պատեան 50 կ., Եւդոքսիա Գամրէկէլօվա 1 ր., Բարբարէ Այլանեան 1 ր., Պալլէ Այլանեան 50 կ., Մակա Սէրէբրակեան 1 ր., Մարիամ Այլանեան 1 ր., Յովհան Մազմեան 1 ր., Շուշանիկ Սէրէբրակեան 50 կ., Կէկէ Սէրէբրակեան 50 կ., Մարիամ Եաբեան 20 կ., Մաղան Շահնազարեան 40 կ., Նատալիայ Սահակեան 1 ր., Նատալիա Տէր-Աւագեան 1 ր., Թալիկօ Տէր-Աւագեան 50 կ., Օվաննայ Տէր-Աւագեան 1 ր., Թամարայ Սափարեան 1 ր., Թալիկօ Սափարեան 2 ր., Եւգէնիայ Սափարեան 1 ր., Շմիկինա Պէլազիա 70 կ., Նինա Բէգիեվա 40 կ., Լիզայ Շալերդեան 1 ր., Մաշինկայ Յարութիւնեան 1 ր., Օլինկայ Յարութիւնեան 50 կ., Իշխ. Վաչնաձէա 25 կ., Վելիսցիխայից Օվաննայ Տէր Մովսէսեան 1 ր., Օվաննայ Տէր-Ղազարեան 40 կ., օր. Իշխանուհի Նատալեայ Ջանդիէրօվա 1 ր., Լիզայ Սարգսեան 40 կ., Սիգոնեա փիրադեան 1 ր., Մակայ Սոմխեան 40 կ., Կէկէ Տէր-Գրիգորեան 50 կ., Իշխանուհի Թագուհի Երկայնաբազուկ Արղութեան 1 ր., Բարբարէ Ուլխանեան 1 ր., Սոփիա փիրադեան 40 կ., Սալոմէ Օհանեան 20 կ., Թինաթին Օհանեան 1 ր., Թէկլէ Ղազարեան 1 ր., Կէկէ փիրադեան 1 ր., Եկատերինէ Տէր-Ղազարեան 40 կ., Մելքօ Շահլամեան 1 ր., Քալի Ղասումեան 1 ր., Կէկէ Ղաջարղուղեան 10 կ., Գայանէ պատեան 20 կ., Վանօ Ղազալեան 20 կ., Նիկողոս Սափարեան 50 կ.։

Առանձին շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ Սարգիս Ա. Ք. Տէր-Ստեփանեանին, Եղիշէ Ք. Տէր-Աստուածատուրեանին, Գրիգոր Խիթարեանին, Քալի Սարգսեանին և Վելիսցիխեցի Թէկլէ Ղազարեանին, որոնք ինձ աջակից եղան այս բարի գործի մէջ։

Արշակ Ք. Տէր-Ստեփանեան

ՆԱՄԱԿ ՌՕՍՏՕՎԻՑ (Դօնի վրա)

Մարտի 18-ին

Անցեալ փետրվար ամսին կարդալով «Մշակ» լրագրի մէջ Վանայ գաւառի հայոց սրտաճմլիկ դրութիւնը, որոյ մասին հաղորդելով, հրաւիրում է գերապատիւ հայր սուրբը՝ ազգասէր հայերուն մարդասիրական տուրքերով օգնութիւն հասնել մեր թշուառ հայրենակից եղբարց։

Ահա այդ ցաւալի դէպքը՝ պարոն խմբագիր, ինձ առիթ տուեց, իբրև սուրբ պարտաւորութիւն մը համարելով մի նուիրական ցուցակ կազմել, և ամեն ուրախ հոգւով գիմել Ռօստով (Դօնի վրա) քաղաքի մէջ ինձ ծանօթ հայ քրիստոսաբդներին, որոնք ջերմեռանդ սրտի՝ ամեն ոք իր կարողութեան համեմատ, նուիրեցին այս գումարը, որ առաքելով ընդ սմին հանդերձ նուիրատու անձանց ցուցակը, շնորհ ունիմ ամենախոնարհաբար խնդրել՝ ողորմած տէր, հասուցանէք զայնս ըստ իւր պատշաճին։

Աներկբայ յուսալով, որ այս թէև նուազ, բայց յատուկ մարդասիրական նուէրքը մի փոքրախումբ հայ քրիստոսաբդներից կընդունվի ուր հարկն է, նա ես ի չարս արժանի օգնատուութեան մինն ի ընթերցողաց։ Ալէքսանդրապօլցի Մուշեղ Քեռադարեանց 3 ր., Գալուստ Անպիտկով 1 ր., Առաքել Ոսկանեանց 2 ր., Գրիգոր Տէր-Յարութիւնեանց 2 ր., Հին-Նախիջևանցիք. Իվան Քօչարով 2 ր., Խաչատուր Սարգիսով 1 ր., Դավիթ Յօնանով 1 ր., Մուրատ Լալազարով 1 ր., Սալմաստցի. Յարութիւն Թունիեանց 3 ր., Բաբա Եգկարով 1 ր., Ստեփան Ալէտեան 1 ր., Նիկողոս Ստեփանեան 1 ր., Աբրահամ Վոսկերիչեանց 1 ր., Կառնիկ Կա-

---

վանդակում էր իր մէջ բաւական փառքը, թէ ինչով է գրավվում գիւղական տէրտէրը։

—Օրհնաւոր հաչիւ է, ասաց էֆէնդին, ընդհատելով և չը կարողանալով համբերել, մինչև տիրացուն կը վերջացնէր բոլոր «Օրհնութիւնը»։

—Դուք, տէր հայր, յանձնեցէք այդ թուղթը ինձ, ես բոլորը հաւաքել կը տամ։ Ն...չէնի գիւղացիներն էլ վանքի «պտուղը» ուշացնում էին, իր ժամանակին չէին տալիս. վարդապետը մի նամակ գրեց ինձ, ես բոլորը մի օրվայ մէջ հաւաքել տուեցի, յետոյ վանքից օրհնութեան գիր ստացայ։

Տէրտէրը այնքան բնական էր համարում այս միջոցով իր ապառիկները հաւաքելը, որ ոչ միայն համաձայնվեցաւ էֆէնդու առաջարկութեանը, այլ կրկին շնորհակալութիւն յայտնեց և կրկին սկսեց օրհնել նրա թանգագին կեանքը։

Բայց ինչու էֆէնդին յանձն առեց կատարել այս ծառայութիւնը։ Նա այն տեսակ մարդերից էր, որ առանց նպատակի, առանց իր սեպհական շահերի, ոչ ոքին լաւութիւն չէր անի։ Այժմ ինչն առիպեց նրան այնքան բարի լինել, որ մինչև անգամ խոստացաւ հաւաքված գումարից տասանորդ չը վեր առնել, որ սովորաբար ստացվում էր, երբ որ և իցէ գումար վճարվում էր կառավարութեան պաշտօնեաների հրամանով։

—Հայր Աբրահամի օրհնութիւնը թող ձեզ վրա լինի, զօրանաք, ասաց քահանան, լսելով էֆէնդու վերջին խոստմունքը։

Ապառիկների մի այսպիսի ցուցակ էլ տիրացու Սիմօնի ծոցումն էր պահված. նա էլ իր աշակերտներից ստանալիքներ ունէր, և մտածում էր հաշիւը ներկայացնել էֆէնդուն։ Բայց տէրտէրը նրա ականջին ասաց. «Թող խմ հաւաքվի, քոնը յետոյ»։

Տէր Մարուքի ընտանիքը շատ փոքր էր թւով. նրա միակ որդին վախճանվեցաւ, թողնելով իր կինը այրի երկու փոքրիկ երեխաների հետ։ Հարսը ամուսնի մահից յետոյ էլ մարդու չը գնաց, մնաց քահանայի տանը և խնամք էր տանում իր որբիկներին։ Ինքը տէր հայրը վաղուց զրկված էր իր տիրուհուց և բոլորովին ամուրի կեանք էր վարում։

Այն գիշեր հարսը, հիւրերին ընթրիք տալուց յետոյ, զբաղված էր իր զաւակով, որ սաստիկ հիւանդ էր։ Նստած նրա մահճի մօտ, ողորմելի կինը խորին տխրութեամբ նայում էր հիւանդի երեսին, շօշափում էր նրա ջերմ թաթիկները և լսում էր նրա ծանր հնչառութիւնը։ Այդ զաւակի մէջ նա գտնում էր պատկերը այն տղամարդի, որին սիրում էր. այդ զաւակի մէջ գտնում էր գժբախտ մայրը իր մխիթարութիւնը կորցրած ամուսնի մահից յետոյ։ Նա համարեա չէր լսում, և ուշադրութիւն ևս չէր դարձնում, թէ ինչ է խօսվում տան մէջ. այլ միանգամայն գութ և գորով դարձած, աչքի առջև իր հիւանդ մանուկին էր միայն տեսնում։

Բայց տէրտէրը, ուրախացած էֆէնդու խոստմունքներով, կամեցաւ իրանց ուրախութիւնը աւելի կատարեալ անել, և հրամայեց հարսին լցնել արաղի շիշը, որ արդէն դատարկված էր, բացի դրանից «մազայ» *) պատրաստել։ Թէև ընթրիքը վերջացած էր, բայց տեղական սովորութեան համեմատ, յարգելի հիւրին մի առանձին պատիւ տրված կը լինէր, եթէ խմելը կը շարունակվէր։

Հարսը այն աստիճան շփոթված էր, որ քահանան երկու անգամ կրկնեց իր հրամանը, մինչև նա կարողացաւ հասկանալ, թէ ինչ էր ուզում տէրտէրը։ Արաղ կարելի էր գտնել. նա շիշը լցրեց. այդ պաշարը միշտ անպակաս էր լինում տէր հօր տնից։ Բայց ինչով պատրաստել «մազան»։ Տանը քաղցրեղէն չը կար։ Յայտնել այդ մասին՝ մինչև անգամ ամօթ էր։ Հայ մարդու տանը հիւրի համար ամեն բան պէտք է գտնվի։ Նա մտածեց գնալ և հարևանից փոխ առնել։

Դրսում սաստիկ մութն էր և անձրևը հեղեղի նման թափվում էր երկնքից։ Խեղճ կինը դուրս եկաւ բակը, մնցաւ ցեխերի միջից, բարձրացաւ կտուրի վրա, որ այնտեղից իջնէ հարևանի տունը։ Այդ միջոցում նա լսեց, որ հարևանի դուռը սաստիկ ծեծում էին, և դրսից թուրքերէն լեզուով սպառնալիքներ էին կարդում, հրամայելով, որ բաց անեն. իսկ ներսից երդումներով պատասխանում էին, թէ այստեղ չեն պահված նրանք, որոնց պտռում են.... Բայց ումն էին պտռում, ինչ թուրքեր էին դրանք, որ գիշերային այդ տարաժամ պահուն, աշխատում էին ներս խուժել մի հայի տուն։

Ջուլօն—այսպէս էր տէրտէրի հարսի անունը—լսելով փողոցի աղմուկը, սաստիկ վախեցաւ, և երկիւղից ոչ կարողացաւ հարևանի տունը գնալ և ոչ իրանց տունը վերադառնալ, այլ շուարած և անշարժ մնաց կտուրի վրա։ Նոյն րոպէում նրա ականջին հասաւ խօսակցութեան հազիւ լսելի շշնջոց. կարծես, խօսողները բարձրանում էին հարևանի տան սանդուղքներից և չը գիտէին թէ որ կողմը պէտք էր փախչել։

—Կամաց, Ստեփանիկ....

—Ո՞ւր գնամ, Սառա.....

Ջուլօն ճանաչեց նրանց։ Նրա երկիւղը փարատվեցաւ, նա այժմ բոլորովին այլական սիրտ ստացաւ, երբ տեսաւ, որ այդ ողորմելիները օգնութեան կարօտ էին։ Նրան արդէն յայտնի էր ծերունի Խաչօի տան այնօրվայ ցաւալի անցքը։ Նա գիտէր, որ նրա գերդաստանի կիները այն գիշեր գիւղի զանազան տներում թաքնված էին, իսկ այժմ պտռում էին նրանց, և ինչ նպատակով,—այդ ևս հասկացաւ Ջուլօն... Ուրեմն փողոցում գտնվող և հարևանի դուռը ծեծող թուրքերը, ոչ այլ ոք էին, եթէ ոչ ծերունի Խաչօի որդիներին կալանաւորող զինուորներից մի քանիսը։

Սառան և Ստեփանիկը այժմ գտնվում էին տէր հօր կտուրի վրա, և որսորդներից հալածված եղջերուի նման, ամեն կողմից պաշարված, մոլորված, չը գիտէին թէ դէպի որ կողմը պէտք էր փախչել։ Անձրևը վերևից թափվում էր։ Գիւղացիների դռները փակ, և իրանք քնած էին։ Գիշերը կէսից վաղուց անցել էր արդէն։

Այդ միջոցին փայլատակեց կայծակը և նրա վայրկենական լուսաւորութեանը յաջորդեց որոտման սարսափելի դղրդիւնը։ Կայծակի լուսով նըկարվեցաւ կտուրի վրա կանգնած Ջուլօի անորոշ կերպարանքը։ Ստեփանիկը, տեսնելով նրան, կարծեց, թէ թուրքերից մէկը արդէն բարձրացել է կտուրի վրա։ Նա երկիւղից թուլացաւ և ընկաւ Սառայի կուրծքի վրա։ Ջուլօն մօտեցաւ նրանց։

—Ես եմ, մի՛ վախեցէք, ասաց նա։

—Ա՛խ, Ջուլօ, դո՛ւն ես, ասաց Սառան դողդողալով,—ի սէր Աստուծոյ, մեզ մի տեղ, հիմայ կը բռնեն մեզ... հիմայ կը տանեն մեզ...։

Ջուլօն մնաց շուարած. ո՞րտեղ տանել նրանց, ո՞րտեղ թաքցնել, իրանց տանը կասկածաւոր հիւրեր կային, և տէրտէրը հազիւ թէ կընդունէր այս տեսակ փախստականներին։ Այսուամենայնիւ, մտածում էր Ջուլօն, պէտք էր օգնել այդ ողորմելիներին։ Նրան յայտնի էր բոլոր անպատուութիւնը, եթէ նրանք թուրքերի ձեռքը կընկնէին։ Միւս կողմից, նրան սպառնում էր մի ծանր պատասխանատուութիւն, եթէ ինքը թաքստի տեղ կը տար այդ յանցաւորներին, որոնց յանցանքը նրա մէջն էր միայն, որ կին էին.... Այդ բոլորը իմանում էր Ջուլօն։ Բայց կարեկցութիւնը նրա մէջ գերակշռեց երկիւղի և վարանման զգացմունքներն, իսկ մօտալուտ վտանգը ծնեց նրա գլխում փրկութեան մի միջոց։

—Գնանք, ասաց նա, բռնելով Ստեփանիկի ձեռքից, և Սառային օգնելով, երկուսը միասին գրկեցին խեղճ աղջկան, որ տակաւին ուշաթափութեան մէջ էր։

Նրանք սկսեցին ցած իջնել կտուրից։ Այդ միջոցին լսելի եղաւ մի սաստիկ շառաչիւն, որ լո-

*) Մազայ նշ. գեսերտ, պատրաստված չոր մրգեղէններից։